ramises kaugelt mõõduandvamad, on veel kitsamaisse piiridesse mahutatud. Keskmiselt asuvad nad 10—25 m : ini, andes mõõduandvate kõrgustikena kinke ja kingustikke. Maakonna põhjaosas ja Peipsi ning Virtsjärve ranniktasandikel etendavad silmapaistvat osa ka alla 10 m : i kõrged kõrgendikud — künkad ja küngastikud. Mäed ja nende rühmad — mägestikud, s. o. üle 50 m : i oma ümbrusest kõrgemale tõusvad kõrgendikud, esinevad peaasjalikult reljeefi vahelduvamas maakonna lõunaosas ja harvemini mujal, olgugi et rahvas pea iga madalamatki kõrgendikku mäeks ristib. Kingu ja mäe vahepealseid kõrgendikke — vaari, mille suhteline kõrgus 25 ja 50 m : i vahel, leidub sagedamini üle terve maakonna.

Pinnavormide tekkimine. Missugune oli eel-jääaegne Tartumaa pinnalaad, on andmete vähesuse tõttu raske täpsalt määrata, kuid devooni liivakivi paljastuste avanemine väga mitmesuguses nivoos ja Emajõe orgu risti lõikava eel-jääaegse oru olemasolu Tartu all lubavad oletada, et see mitte päris tasane ei olnud, vaid murenemise ja erosiooni mõjul kaunistigi lõhestatud. Põhjapoolne osa, kus asus murenemisele ja erosioonile vastupidavam siluuri paas, moodustas pinnamorfoloogiliselt tasasema, lõuna poole vähe kallaku platoo, kus ainult vähemad kausid ja lehtrid lohke esindasid. Devooni liivakivi on pudevam. Siin kujunes ka vahelduvam pinnareljeef. Peale eelnimetatud oru on nähtavasti ka praeguse Otepää kõrgustiku asemel suurem nõgu olnud. Selle nõo servad esinevad paljastistena praegu Kambjas. Üle selle ebatasase pinna rühkis erodeerides ja peaasjalikult kuhjates Fennoskandia kõrgustikelt paks mannerjää, mis oma taganemisel maha jättis vahelduva paksusega lahtiste aineste katte. See lahtine aines — savi, kruus, sõmer jne., mis kuhjunud nii mannerjää kui selle sulavete tegevusel, iseloomustab ka kõige Tartumaa kõrgendikkude koosseisu. Nagu teada, arvatakse Taanis ja Rootsis enam kui üks jää-aeg olnud olevat. Neid jää-aegu eraldas pehmema ilmastuga jää-vaheaeg — interglatsiaal-aeg. Olgugi et selle küsimuse lahendamisel suur tähtsus on pinnavormide tekkimise selgitamise kohta, peab ta andmete puudusel esialgu siiski lahtiseks jääma, ning pinnavormide modelleerimiseks tuleb silmas pidada ikka ainult viimast jää-aega. Selle mannerjää taganemine ei sündinud mitte ühtlase kiirusega, vaid pigemini hüplevalt, ostsilleerudes, kusjuures üksikud jää osad tihti keeltena peatusid või koguni edasi tungisid ja oma servaga lahtist ainest edasi tõukasid. Säärasest mannerjää ja ta serval ning all tekkinud sulavete tegevusest on tingitud praeguse Tartumaa pinnamoe põhijooned. Hilisemad tegurid on seda ainult osaliselt teisendanud, teravamaid jooni tasastades.

Tekkeliselt võiksime Tartumaa pinnavorme peaasjalikult kolme liiki jagada, nimelt: 1) jääserva ees kuhjunud servakuhjatisiks, 2) mannerjää all settinud põhimoreeneks ja 3) mannerjää ning sulavee koostegevusel kujunenud pinnavormeks (5. joon.).

Suurejoonelisem j ä ä s e r v a e e l n e k u h j u m i n e on sündinud Otepää ümbruses, kus mannerjää keel kauemat aega ostsilleerides on peatunud ja korduvalt kuhjanud. Need s e r v a k u h j a t i s e d, valda-